

Все предыдущие достижения гражданско-процессуальной науки были отброшены. Более того, состязательный процесс заменялся следственным. Так, суд обязан был не довольствоваться доказательствами, собранными сторонами, а принимать все меры для выяснения существенных обстоятельств дела и в случае необходимости истребовать их.

Принятый в 1963 году и ныне действующий Гражданско-процессуальный кодекс Украины не был полностью избавлен от негативного опыта прошлого.

Бурный процесс законотворчества, осуществляемый в наши дни, не всегда положительно влияет на содержание кодекса. С одной стороны, снята обязанность суда собирать доказательства, что приближает украинское правосудие к международному стандарту, с другой стороны, кодекс содержит много противоречий и неточностей. Поэтому при разработке нового Гражданско-процессуального кодекса Украины законодателю необходимо обратиться к историческому опыту реформ 1864 года и учесть все здоровое и полезное из исторического прошлого.

Список литературы:

1. Васильковский Е.В. Учебник гражданского процесса. М., 1914. 2. Гражданский процессуальный кодекс Советских республик / Под ред. проф. Малицкого А. М., 1925. 3. Гражданское судопроизводство. Лекции проф. С.-Петербургского Университета Малышева К.И. 1881-1882. СПб, 1882. 4. Энгельман И. Учебник русского гражданского судопроизводства. М., 1899. 5. Юрков И.Б. Формирование отраслевых принципов гражданского процессуального права // Проблемы законности. X., 1997. №8.

О.В. Рожнов

ПОРЯДОК ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ І ПРИНЦИП ОПЕРАТИВНОСТІ

Судовий розгляд цивільної справи займає центральне місце в цивільному судочинстві. У судовому засіданні з найбільшою повнотою розкривається зміст всіх принципів процесу, в тому числі і принципу оперативності. Ставлячи перед судом завдання по охороні прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, процесуальне законодавство поєднує притаманні судовому розгляду гарантії встановлення істини з вимогами цього принципу.

Порядок дослідження доказів докладно не регламентований в законі. Але в цьому, на наш погляд, і є прагнення законодавця підвищити оперативність стадії судового розгляду. Відповідно до ст. 181 ЦПК України це питання вирішується судом. Тим самим суду надається можливість установити найбільш доцільний порядок дослідження доказів залежно від конкретних обставин справи. Порядок дослідження доказів в цивільному судочинстві має далеко не формальне значення. Кількість доказів, що підлягають дослідженню при розгляді цивільних справ буває чималою. А оперативність розгляду справи, як буде показано нижче, багато в чому залежить від правильного вибору варіанту доказування.

У літературі були вжиті спроби відшукати критерії, якими повинен керуватися суд при визначенні порядку дослідження доказів. Не всі пропозиції такого роду можна визнати прийнятними.

Певне обґрунтування одержав погляд, згідно з яким порядок дослідження доказів визначається їх характером. На думку його прибічників, першочерговому дослідженню підлягають показання свідків, після цього доцільно розглянути письмові і речові докази, а в кінці – висновок експерта [1].

Ані ця, ані будь-яка інша послідовність дослідження доказів не може бути загальною для всіх цивільних справ, інакше, слід вважати, вона знайшла б закріплення в процесуальному законодавстві. Основний недолік подібного роду пропозицій полягає в тому, що в них порядок дослідження доказів визначається без урахування вимог принципу оперативності.

Характер доказів не може мати визначального значення при встановленні порядку їх дослідження. Наприклад, при розгляді позовів про розділ житлової площі дослідження доказів доцільно починати з тих, якими підтверджується право сторони на розділ житлової площі і можливість самого розділу. Від вирішення цього питання буде залежати весь наступний розгляд справи. А такі обставини встановлюються за допомогою письмових доказів.

Мало переконуючим видається і поширений погляд, начеб висновок експерта завжди слід розглядати після дослідження всіх інших зібраних доказів. Деякі види експертиз припускають їх першочергове дослідження уже в силу одного свого значення для розгляду цивільної справи. До їх числа можна віднести висновки, якими визначається психічний стан громадянина, встановлюється відсутність шкоди, що підлягає відшкодуванню, провини, причинного зв'язку і деякі інші. Першочерговий їх розгляд в судовому засіданні зробить більш цілеспрямованим дослідження всіх інших доказів. Це дозволить суду вчасно звернути увагу на з'ясування обставин, необхідних для оцінки висновка експерта. У ряді випадків дослідження доказів при такому порядку взагалі може бути обмежено достовірним встановленням тільки того факту, для з'ясування якого була призначена експертиза.

Раніше інших доказів висновки експерта може бути досліджено і в тих випадках, коли він є неповним, недостатньо ясним, або є суперечності в висновках деяких експертів. Тому, що раніш суд розгляне його і вирішить питання про призначення додаткової експертизи, тим менш буде затрачено часу для доказування. На наш погляд, висновок експерта більш доцільно дослідити в той момент, коли судом з'ясовуються обставини, для встановлення яких була призначена експертиза. Це ж правило можна віднести і до дослідження будь-яких інших доказів.

При встановленні порядку дослідження доказів слід відштовхуватися не від характеру доказів, а від характеру фактів, що підлягають доказуванню. Юридичні факти, що підлягають доказуванню у цивільній справі, можуть мати найрізноманітніше значення для справи. З наявністю чи відсутністю окремих із них у ряді випадків зв'язуються певні юридичні наслідки, що так або інакше визначають долю справи, яка розглядається, і дозволяють не досліджувати частину представлених доказів. За принципом оперативності суд повинен починати дослідження доказів в судовому засіданні з тих, що спрямовані на встановлення такого роду фактів.

Практиці відомі випадки, коли в судовому засіданні потрібно встановити факти, що є передумовами права на пред'явлення позову або умовами належного здійснення цього права. Такі факти підлягають встановленню в судовому засіданні, якщо вони не були з достовірністю встановлені судом при порушенні цивільної справи, або посилання на їх відсутність містяться в запереченнях відповідача. Встановлення судом відсутності передумов права на пред'явлення позову є підставою припинення провадження у справі, а відсутність деяких умов належного здійснення права на позов тягне за собою залишення позову без розгляду (ст. 227 і 229 ЦПК України). При зазначених двох формах закінчення процесу відповідає необхідність у дослідженні всіх інших представлених доказів. Тому названі тут факти підлягають першочерговому встановленню в судовому засіданні, незалежно від засобів доказування, при допомозі яких вони встановлюються.

Важливі юридичні наслідки зв'язує закон з відсутністю фактів, що свідчать про зв'язок сторін з спірним правом – так званих фактів легітимації. Відповідно до ст. 105 ЦПК пред'явлення позову не тією особою, якій належить право вимоги, чи не до тієї особи, яка повинна відповідати по позову, тягне за собою заміну неналежної сторони. Наслідком заміни сторони є розгляд справи з самого початку, це робить недоцільним все подальше дослідження доказів. Встановлені до заміни сторони факти суд не має право покласти в основу рішення у справі, що зумовлює необхідність першочергового дослідження в судовому засіданні доказів, легітимації позивача і відповідача.

Захист цивільних прав, як правило, здійснюється в межах певних строків позовної давності. Додержання передбачених законом строків давності також відноситься до числа обставин, що підлягають встановленню судом раніше за інші. Закінчення строку позовної давності при відсутності підстав їх відновлення призводить до того, що встановлення всіх інших обставин втрачає всяке юридичне значення. Незалежно від їх наявності чи відсутності суд все одно винесе рішення про відмову в позові. Достовірне встановлення судом факту пропуску з неповажних причин строку позовної давності робить по суті позбавленим сенсу дослідження всіх інших представлених доказів. За справедливим зауваженням проф. О.С. Іоффе, суд має право відхилити позов, установивши один лише факт пропуску строку позовної давності і не звертатися до дослідження інших моментів, що могли б мати значення для вирішення спору по суті [2, с.252].

Важливе значення для встановлення порядку дослідження доказів має поділ фактів, що складають предмет доказування, на факти, які слугують підставою виникнення юридичних наслідків і підставою їх диференціації [3, с.16]. При обґрунтуванні класифікації юридичних фактів за цією ознакою в літературі правильно зазначалося, що факти другої групи мають юридичне значення для вирішення цивільної справи тільки при наявності фактів, які є підставою виникнення юридичних наслідків. Цілоком справедливий висновок С. В. Курильова, що за принципом процесуальної економії доказування першої групи фактів має передувати доказуванню підстав диференціації юридичних наслідків [4, с.18].

У вигляді підстав диференціації юридичних наслідків можуть виступати і інші обставини. У зобов'язальних відносинах, крім майнового ста-

новища, таке ж значення інколи має вина кредитора. Різноманітне значення вказаних двох груп юридичних фактів завжди слід враховувати при вирішенні питання про порядок дослідження доказів.

При визначенні предмету доказування у цивільній справі в нього включаються всі юридичні факти, передбачені нормою матеріального права. Але при розгляді цивільної справи не завжди виникає необхідність у встановленні всіх цих фактів.

Судовим рішенням у цивільній справі або підтверджується настання наслідків, передбачених нормою матеріального права, або констатується їх відсутність. Обов'язкове встановлення в судовому засіданні всіх юридичних фактів потрібно лише в першому випадку. Бо такого роду рішенням підтверджують настання певних юридичних наслідків, тому воно завжди повинно ґрунтуватися на достовірному встановленні всіх фактів, передбачених нормою матеріального права як підстав виникнення цих наслідків.

Інакше вирішується питання в випадках, коли рішенням у справі підтверджується відсутність юридичних наслідків. Зовні воно може виступати як в формі відмови в позові, так і у вигляді задоволення позовних вимог (рішення про відновлення на роботі і деякі ін.). Таке рішення може ґрунтуватися на достовірно встановленій в судовому засіданні відсутності лише одного із фактів, які входять в предмет доказування у цивільній справі. Межі доказової діяльності в цивільному процесі цілковито визначаються практичними потребами – завданням винесення правильного рішення. А достовірне встановлення судом відсутності одного з фактів, що підлягає доказуванню, робить юридично незначущими для вирішення цивільної справи всі інші факти предмета доказування. З точки зору цілей цивільного судочинства цілком байдуже, чи настання наслідків, що встановлені в рішенні, є результатом відсутності одного чи декількох фактів, передбачених законом у вигляді підстав їх виникнення.

Юридичні факти, що підлягають доказуванню, мають різноманітну міру необхідності в швидкому встановленні. Тому можливість винесення судових рішень без встановлення ряду фактів, які входять в предмет доказування, також має певний вплив на встановлення порядку дослідження доказів. Це положення можна розглянути на прикладі позовів про відновлення на роботі. У справах цієї категорії значно легше перевірити додержання порядку звільнення робітників і службовців, ніж установити конкретні підстави звільнення. Тому порядок дослідження доказів у таких справах доцільно встановлювати з таким розрахунком, щоб перевірка порядку звільнення працівників передувала доказуванню підстав для звільнення. У ряді випадків це дозволить скоротити обсяг дослідження обставин справи.

Факти, встановлення яких не викликає труднощів, входять в предмет доказування у будь-якій цивільній справі. За позовами про виселення за неможливістю сумісного проживання чи за систематичне псування житлового приміщення звичайно не викликає особливих труднощів встановлення факту прийняття до наймача заходів попередження і громадського впливу. Імовірність відсутності одного із подібних фактів існує завжди. За принципом оперативності такі факти завжди необхідно досліджувати раніше інших фактичних обставин цивільної справи.

Повинен обиратися варіант доведення і в тих випадках, коли пред'являються позови за декількома підставами одночасно. Позивач, наприклад, прохає виселити наймача за неможливістю сумісного проживання і за тим мотивом, що житлове приміщення знадобилося для проживання членів його сім'ї. У подібних цим випадках для винесення рішення про задоволення позову суду достатньо установити тільки одну з зазначених підстав. Підстава позову, що може бути встановлена найбільш оперативно, підлягає першочерговій перевірці в судовому засіданні.

Таким чином, порядок дослідження доказів в цивільному процесі повинен визначатися судом з урахуванням характеру фактів, що підлягають доказуванню, з міркувань швидкості їх доказування. Це скорочує доказову діяльність в усіх тих випадках, коли розгляд цивільної справи закінчується констатацією відсутності передумов або умов права на пред'явлення позову, або з'ясується, що для вирішення цивільної справи достатньо достовірного встановлення лише частини юридичних фактів, які входять в предмет доказування. Питома вага такого роду випадків ще вагома в судовій практиці і лише в деяких із них потрібно встановлення взаємовідносин сторін у повному обсязі.

Облік фактів, що підлягають доказуванню при визначенні порядку дослідження доказів, крім того допомагає правильно вирішити питання про необхідність додаткового представлення доказів і уникнути необгрунтованого відкладення розгляду справи.

Встановлений з додержанням висловлених положень порядок дослідження доказів не обов'язково повинен залишатися незмінним. Залежно від конкретних обставин справи і з урахуванням вимог принципу оперативності надалі він може бути змінений судом в процесі розгляду справи.

Таким чином, вимоги принципу оперативності впливають на регламентацію процесуальної діяльності в провадженні суду першої інстанції, втілені в чималому числі процесуальних норм і інститутів. Повне і раціональне використання цих процесуальних норм і інститутів має забезпечити необхідну оперативність розгляду цивільних справ.

Список літератури:

1. Зайдер Н.Б. Судебное заседание и судебное решение в советском гражданском процессе. Саратов, 1959. С.23-26; Трубников П.Я. Судебное разбирательство гражданских дел. М., 1962. С.52-54. 2. Иоффе О.С. Советское гражданское право. Л., 1958. Т.1. 3. Тихонович В.В. Принцип процессуальной экономии. Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Минск, 1975. 4. Курылёв С.В. Установление истины в советском правосудии. Автореф. дис.... докт. юрид. наук. М., 1967

С.В. Васильев

ПОНЯТИЕ СУДЕБНЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ

В гражданском процессе теория доказательств имеет чрезвычайно важное значение и занимает центральное место в каждой правовой системе.

Согласно ст.27 ГПК Украины доказательствами по гражданскому делу являются *любые фактические данные*, на основе которых в определенном законом порядке суд устанавливает наличие или отсутствие обстоя-